

GÜNÜMÜZDE GELENEKSEL ÇOCUK OYUNCAKLARINDA MATERYAL VE TASARIM DEĞİŞİKLİĞİ

A. Ceren GÖĞÜŞ*

Küreselleşme kavramının ortaya çıkışıyla birlikte alışık olduğumuz dünya düzeninde bazı farklılıkların olmaya başladığı görülür. Bu farklılıklar yüzyıllardır süregelen tüketim alışkanlıklarımızda, maddi ve manevi bazı değerlerimizde de kendini çeşitli şekillerde göstermektedir. Çocukların dünyasına baktığımızda bu değişimin onların geleneksel olarak tasarlanıp üretilen, oynanan oyuncaklarında da yaşandığını izlemekteyiz.

İçinde buldukları kültürün çeşitli özelliklerini yansıtmaları açısından oyuncaklar, toplumun bir çeşit kimlik kartı gibidirler çünkü oyun gibi oyuncak da toplumun içyapısını yansıtmaya özelliği gösterir. Oyunağın gelişiminden toplumsal ve ekonomik koşulları ve bunların değişimini bir dereceye kadar öğrenebilirsiniz; çünkü oyuncaklar ilgili oldukları çağın çevresinin aynasıdır. Dolayısıyla, Ortaçağda oyuncakların şövalyelerle ve atlarla, bugün de astronotlarla ve roketlerle ilgili olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, insanların ve içinde yaşadıkları çevrelerin özelliklerini, söylencelerini ve geleneklerini dikkate almak gerekir. Oyuncaklar bütün bunlara işaret eder ve tipik damgasını basar; böylece Rus ya da Çin oyuncuğu ayırt edilir (NIEMANN, 1991: 58).

Birtakım oyun nesnelерinin başka kültürlerde de aynı biçimde yer alıyor olması, “evrensel değerler” ve çocukların benzer gelişimsel özellikler göstermesi şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu genel sınıflamalara, son yıllarda popüler kültürün tetiklediği küreselleşmeyle ortaya çıkan homojenleşme de eklenebilir. Bu durum, yine hemen hemen tüm kültürlerde benzer tepkilerin gelişmesine neden olmaktadır.

Günümüzde oyuncakların, çocukların da kendi kendilerine üretebildikleri, geleneksel kimliklerinden sıyrıldığı görülür. Çünkü oyuncaklar, daha önceleri basit malzemelerle büyüklerin çocukları için yaptığı objelerken sonraları zanaat işletmelerinin bir yan ürünü olarak (BENJAMİN, 2001: 65) alıcı bulmuş, 18. yüzyılda ise sanayileşen bir sektör haline gelmiştir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte her alanda kullanılan malzemenin de değiştiğini görürüz. Mutfakta, tekstilde, otomotivde, beyaz eşyada olduğu gibi oyuncak sanayiinde de kullanılan malzemenin değişip, çeşitlenmesi yeni tasarımları da beraberinde getirmiştir.

Oyuncaklarda kullanılan malzemeleri çağlara göre ayırdığımızda, Avrupa’da Ortaçağdan itibaren “Ahşap Çağı”, 19. yüzyılda “Teneke Çağı”, 19. yüzyılın ortalarından II. Dünya Savaşı yıllarına değin “Demir Çağı”, II. Dünya Savaşı sonrası “Plastik Çağı” yaşanmıştır. (İNAL, 2005: 262). Plastiğın egemenliğı hala sürmekte olup günümüzde bu plastik oyuncaklarda neredeyse yalnızca Çin damgasını görmekteyiz. Çünkü bugün dünyadaki her dört oyuncaktan üçü Çin’de üretilmekte (Hürriyet, 2006: 13).

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Folklor Araştırmacısı

Oyuncaklar, çocukları gerçek hayata hazırlayan minyatür objeler olduğuna göre her alandaki bu hammadde ve tasarım değişikliği bir anlamda oyuncakların da bu yönde değişmesine neden olmaktadır. Kız çocukların anneyi, erkek çocukların babayı model alarak geliştikleri göz önünde bulundurulursa çocuk gelişimindeki bazı temel oyuncaklar, materyal ve tasarımları değişse bile işlevlerini kaybetmezler. Kız çocuklarının oyuncaklarından örnek verecek olursak, daha önceleri anneleri gibi topraktan yapılmış mutfak gereçleriyle oynarlarken, zaman içerisinde bakır, teneke, alüminyum, emaye, şimdi ise günümüz mutfak gereçlerinin (ki bunlara çay makinesi, mikro dalga fırın da dahildir) plastik versiyonlarıyla oynamaktadırlar.

Geleneksel oyuncakların ana malzemesinin daha çok ahşap, bez, kil, yün, keçe gibi doğal ya da kullanılan başka bir eşyanın artığı olduğu görülür. Anadolu oyuncaklarına bakıldığında en büyük çeşitliliğin oyuncak bebeklerde ortaya çıkması dikkati çekmektedir. (ONUR-ÇELEN-ARTAR, 2004:161). İşin ilginç yanı endüstri ürünü bebeklerde de malzeme dönemlere göre çeşitlenmektedir. Uzun bir zaman dilimi içerisinde bu örneği inceleyecek olursak, önceleri kil, ardından bez, 19. yüzyılın ortalarına doğru porselen, kauçuk, 20. yüzyıl başlarında selüloid, sert bir kauçuk türü olan “gutta percha”, kâğıt hamuru olan papier mâché, carton mâché bebek malzemesi olarak kullanılmıştır. Son olarak 1947 yılında ilk plastik bebeklerin imal edilmesinin (Çev.:ONUR, 1992: 371) ardından ana malzemenin aynı kalarak tasarımların nasıl inanılmaz bir boyuta geldiğini izliyoruz.

Ünlü düşünür Walter BENJAMİN, 1928’de yazdığı “Oyuncağın Kültür Tarihi” başlıklı makalesinde şöyle demektedir: “Oyuncağın genel tarihine toplu olarak bakıldığında, oyuncağın boyutlarının ilkin tahmin edilenden daha büyük bir öneme sahip olduğu görülür. Çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısında bu nesnelere kalıcı bir biçimde yozlaşmaya başladığında oyun nesnelere büyümeye başladığı, sadeliklerinin, ufaklıklarının, oyunbazlıklarının yavaş yavaş azaldığı görülür. (BENJAMİN, 2001: 65-66) Daha o yıllarda oyuncaklardaki yozlaşmayı gören BENJAMİN, yine aynı makalede oyuncağın bağımsızlaşmaya başladığına ve endüstrileşme ne kadar yerleşirse oyuncağın ailenin denetimden o denli keskin bir biçimde uzaklaşacağına, çocuklara olduğu kadar büyüklere de yabancılaşacağına dikkat çeker. (BENJAMİN, 2001: 66) Bu şartlarda modernitenin gelenek üzerindeki etkisinin geçtiğimiz yüzyılın başlarına dayandığını söyleyebiliriz. Günümüzde yaşananlar irdelendiğinde, yaklaşık yüz yıl önce bunları söyleyen BENJAMİN’in hiç de haksız olmadığı görülür. Çünkü günümüzde bu durum yalnız oyuncak sektörü ile sınırlı kalmamakta; medyanın “çağdaş anne-baba modelleri” oluşturmaya çalışarak, ebeveynleri, reklâmlarla dayatılan “moda oyuncaklar”ı almaları için yönlendirdiği gözlenir.

Gerçekten de günümüzde, popüler kültür içinde gelişen, medyanın ivmelendirdiği Spiderman (Örümcek Adam), Actionman, Pokemon gibi çizgi film ya da çocuk filmleri kahramanlarının oyuncakları, Barbie bebekler, Teletubbie’ler şimdiki çocuklara büyükler tarafından kurgulanmış olarak verilmekte ve bu durum çocukların el becerilerini, yaratıcılıklarını gitgide yozlaştırarak çocukları kendilerine yabancı bir duruma düşürmektedir.

Geçmişle günümüz oyuncaklarını kıyaslamak için oyuncakların tarih içindeki yolculuğuna bakacak olursak, antik dönemde çocukların oyuncaklarının aşıklar, deri toplar, seramikten bebekler, taştan yapılmış oyuncaklar olduğu görülür. Bununla birlikte antik dönem oyuncakları ile geleneksel oyuncaklar arasında materyal ve tasarım açısından büyük farklılıklar görülmezken, günümüz oyuncaklarında oyuncağın işlevi değişmese de materyal ve tasarım sürekli olarak değişmektedir.

Geleneksel nitelikli oyuncaklardaki bu gelişim sürecini dünyada olduğu gibi ülkemizde de izleyebiliyoruz. Kökeni 17. yüzyıla kadar giden (ONUR, 2005: 95) Eyüp Oyuncaklarıyla başlayan seri üretimde, ahşap arabalar, toprak testiler, hayvan kursağından düdüklere, hayvan bağırsağından balonlar, deri dümbelekler yapılmaktayken sonraları aynı tasarımların farklı malzemeden olanları oyuncakçı raflarında yer almıştır. Burada, kimi yerde maliyeti düşürmek kimi yerde dayanıklılığı artırmak için kullanılan malzemelerden derinin parşömene, kursak ve bağırsağın plastiğe, kâğıdın naylona dönüşünü görebiliriz.

Oyuncağın yapıldığı materyal ve oyuncağın tasarımı 19. yüzyılda zengin-yoksul farkının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra genel bir kolaylık ortaya çıkmakta ve zengin ya da yoksul bütün çocuklar aşağı yukarı aynı oyuncaklara sahip olmaktadır. (ONUR, 1992:369)

21. yüzyılı yaşadığımız şu günlerde dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir oyuncak eğer “modalaşabilecek” bir özellik gösteriyorsa tüm kültürler tarafından benimsenmekte ve bu durum yalnız oyuncakları değil çocuklara yönelik ne varsa her şeyi esir almaktadır. 1980’lerden itibaren oyuncak endüstrisi ilk kez tümüyle çokuluslu şirketlerin egemenliği altına girmiştir. (FLEMING, 1996:114). Buna örnek olarak, çoğu Amerikan yapımı olan Aslan Kral, Buz Devri, Pochahontas, Sünger Bob gibi çizgi film ya da Harry Potter gibi çocuk roman ve film karakterlerinin oyuncaklarının ya da üzerinde bu karakterlerin olduğu başka ürünlerin, McDonald's, Coca Cola, Pepsi gibi çokuluslu şirketler tarafından promosyon olarak verilmelerini gösterebiliriz. Bu durum gösteriyor ki, günümüz oyuncakları, çocukları yalnızca gerçek hayata hazırlamak için değil onları fantastik dünyalara götürmek için de tasarlanmaktadır.

Fas ve Tunus Sahrası çocuklarının oyun ve oyuncaklarındaki değişimi inceleyip, bu değişimdeki başlıca etkenlerin eğitim, toplumsal cinsiyet farklılaşması, yetişkinlerin etkisi, televizyon, göç, turizm, endüstrileşme ve tüketim toplumu olduğunu ortaya koyan Jean-Pierre ROSSIE, (ROSSIE, 2001: 51), buna dayanarak oyuncak yapımının, gerek gelişmiş gerekse gelişmemiş toplumlarda kültürel değişim sürecinin bir parçası olduğunu söyler. (ROSSIE, 1998).

Şimdiki oyuncaklara baktığımızda her oyuncağın olmasa da bazı oyuncakların ve oyun araçlarının gelenekten beslendiği açıktır. Örneğin topaç, yo-yo, uçurtma, domino, kaynana zırlı gibi evrensel özelliğe sahip oyuncaklar biçimleri ve oynanış tekniği değişmeden yalnızca malzeme değişikliğiyle piyasada yer almaktadır. Işıklı, pillisi, müziklisi, çizgi film karakterleriyle süslenmişleri teknik olmasa bile tasarım bakımından çocuklara sonsuz çeşit sunmaktadır. Oyuncak konusunun ülkemizdeki duayenlerinden Prof. Dr. Bekir ONUR da konuyla ilgili olarak; “Bir oyuncağın şimdiki biçimi uzun bir tarihin sonucudur. Ama birçok oyunun ve oyuncağın yapı açısından yüzyıllar boyunca pek değişmediğine dikkat etmek gerekir.” (Onur: 1992, Cilt:25 sayı:2 s 365) demektedir. Geçmiş dönemlerde bu evrim sürecinin aralığı genişken son yıllarda daralmaya başlamıştır. Büyüklerin kullandığı eşyalarda olduğu gibi oyuncaklarda da model yenilendikçe, (eşya eskimese bile) yenisini alma yoluna gidilir olmuştur. Bu durumda oyuncak sektörü de diğer sanayilere paralel olarak işlemektedir denilebilir. Bunun yansımalarını erkek çocukların oyuncak otomobillerinde ve silahlarında, kız çocuklarının ise, içinde şeffaf kabinli banyoları bulunan bebek evleri ile elektrikli ev aletlerinin plastik modellerinde görmekteyiz.

Oyuncaklar plastikleştikçe değerini kaybediyor mu? Bu sorunun cevabı çocuğun, oynarken ondan aldığı hazla ilgilidir. Plastik, oyuncak sanayi içinde maliyeti en düşük malzeme olduğundan sınırsız tasarıma ve sınırsız sayıda üretime elverişlidir. Bu sınırsız üretim, oyuncakta “moda” kavramını yaratan unsurlardan birisidir. Her ne kadar plastik malzemeye karşı mesafeli dursak da ülkemizin nadir oyuncak koleksiyoncularından Aybala ve Nejat YENTÜRK’ün dediği gibi “bu soğuk ve sevimsiz malzemeyi göz ardı etmek 20. yüzyılı gözden çıkarmak olur”. (YENTÜRK, 2001: Sayı:4, 54 s.)

Sonuç olarak; çocuk gelişimi için temel kabul edilen geleneksel nitelikli objelerin biçimi ve malzemesi değişse bile aynı işlevi sürdürdüğü görülür. Bunun yanı sıra modern tasarımlarla çocuklara sunulan birtakım oyuncaklarda artık yerel bir kimlik kartı değil, üreten firmanın ideolojisi okunmaktadır. Buna karşın günümüz oyuncaklarının büyük bir çoğunluğunun (fantezi, bilim–kurgu, film/çizgi film kahramanları, roman kahramanlarının oyuncakları da dahil) gelenekten beslendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, modası geçen oyuncakların, tıpkı diğer ürünlerde olduğu gibi, zaman içerisinde yine birtakım değişikliklere uğrayarak piyasaya sürülmesi olasıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi düşük maliyetli plastik ve ona eşlik eden diğer sentetik malzemelerle üretilen oyuncaklar, nicelik olarak çocukları mutlu etmenin yanında nitelik olarak onları tatmin etmemektedir.

Bu sektörde kullanılan materyaller eskisi kadar çeşitlilik göstermeyip, 20. yüzyılda başlayan “Plastik Çağı” uzun bir süre daha devam edeceğe benzemektedir. Bununla birlikte son birkaç yıldır Avrupa’da toksik boya içermeyen ahşap oyuncakların yeniden yaygınlık kazanmaya başlaması umut vericidir. Ancak bu oyuncaklar, plastik olanlara göre oldukça pahalıdır.

Günümüz çocuklarının oyuncak sandıklarına baktığımızda yerel kimlikli oyuncaklar yerine, evrensel kimlikli oyuncakları görmekteyiz. Bu da başta belirtildiği gibi toplumların kimlik kartlarının artık evrensel bir boyuta taşındığını, bu durumun küreselleşmenin bir yan etkisi olan homojenleşmeyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklar da küreselleşmenin bir sonucu olarak oyuncaklarıyla “modası geçene kadar” oynamakta ve tüketime yönelik piyasaya dolaylı olarak hizmet etmektedir.

Sanayi devrimiyle birlikte hayal gücünü maddeye dönüştürebilen bu büyük sektörün ürettiği karmaşık yapıdaki oyuncaklar, çocukları tekdüzeliğe iterek, kendi hayallerini oyuncaklarına aktarmalarını engellemektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

BENJAMİN, Walter: Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine. (Suhrkamp Verlag, 1973), Ankara 2001. Dost Yayınları. 125.s.

FLEMİNG, Dan: Powerplay. Toys as Popular Culture, Manchester ve New York: Manchester University Press.

ONUR, Prof. Dr. Bekir: Oyuncaklı Dünya. Ankara 2002. 2. Basım. Dost Yayınları. 351 s.

ONUR, Prof. Dr. Bekir: Türkiye’de Çocukluğun Tarihi. Ankara 2005. İmge Kitabevi Yayınları. 575 s.

ÖYMEN, Altan: Bir Dönem Bir Çocuk. İstanbul 2002. Altan Matbaacılık. 606 s.

ÖZHAN, Mevlüt: Türkiye’de Çocuk Oyunları Kültürü. Feryal Matbaacılık. Ankara 1997. 396 s.

Türkiye’de Çocuk Oyunları: Araştırmalar. Hazrl: ONUR, Prof. Dr. Bekir- GÜNEY, Uzm. Neslihan. 2004 Ankara. 291 s.

Ankara Üniversitesi ÇOKAUM Yayınları: 12

Makaleler

AKIN, Sunay: “Oyuncak Bir Tava...”. Cumhuriyet 02.04.2006 15. s.

AND, Metin: “Çocuk Oyunlarının Kültürümüzde Yeri ve Önemi”. Ulusal Kültür. Nisan 1979. Sayı: 4. 42-66 s.

DEMİR, Tülin Şener- ONUR, Prof. Dr. Bekir: “Türkiye’de Çocukların Oyuncak Sandığı: Ulusal ve Küresel Etkenler”. Türkiye’de Çocuk Oyunları: Araştırmalar. Yay. Hazrl.: ONUR, Bekir-GÜNEY, Uzm. Neslihan. Ankara 2004. 129-150 s.

Ankara Üniversitesi ÇOKAUM Yayınları:12

ERKANAL, Hayat: “Eski Önyasya’da Çocuk”. 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi (Dünyada ve Türkiye’de Değişen Çocukluk). Yay. Hazrl: ONUR, Prof Dr. Bekir. Ankara 2001. 117-124 s.

ERCAN, Şerif: “Oyuncak Cenneti Uzun Çarşı”. SABAH (Cumartesi). 31.01.2004. 1 ve 8. s.

GÖĞÜŞ, A.Ceren: “Geleneksel Çocuk Oyuncaklarında Küreselleşmenin Etkileri”. 8. Ulusal El Sanatları Sempozyumu 13-15 Kasım 2002. İzmir 1995. 155-158 s.

HÜRRİYET: “Her 4 Oyuncakın 3’ü Çin’de Üretiliyor”. 18.02.2006. 13. s.

İNAL, Dr. Kemal: “Çocuksu Masumiyetten Plastik Paradoksa Oyuncakın Kısa Tarihi”. Kebikeç. 2005. Sayı: 19. 253-275 s.

KILIÇ, Füsun: “Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi’nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu”. Yay.

Hazrl.: Onur, Prof. Dr. Bekir. Toplumsal Tarihte Çocuk (Sempozyum- 23-24 Nisan 1993). İstanbul 1994.132-138 s.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sempozyum/Atölye: 2

NIEMANN, Helmut: “Oyuncağın Gelişim Tarihi”. Çev.: ONUR, Prof. Dr. Bekir. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 1991. Cilt. 24. Sayı 1. 55-61 s.

ONUR, Prof. Dr. Bekir-ÇELEN, Nermin-ARTAR, Müge: “Türkiye’de Geleneksel Oyuncaklar: Köy-Kent Karşılaştırması”. Türkiye’de Çocuk Oyunları: Araştırmalar. Yay. Hazrl.: ONUR, Bekir-GÜNEY, Uzm. Neslihan. Ankara 2004.159-165 s.

RADİKAL: “Oyunu Çinliler Kazandı”. 12. 02. 2006.

ROSSIE, Jean-Pierre: “Değişen Afrika Çocuklarında Değişen Oyuncaklar ve Oyun”. Çev.: CENGİZ, Serpil A. 51-84 s. 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi (Dünyada ve Türkiye’de Değişen Çocukluk). Yay. Hazrl.: ONUR, Prof Dr. Bekir. Ankara 2001.
Ankara Üniversitesi ÇOKAUM Yayınları: 9

ROSSIE, Jean-Pierre: “Games And Toys Among a Tunisian Sahara Population. An Example Of The Contribution Of Antropological Research To Child Development, Games And Toys İn Early Childhood Education içinde. UNESCO-UNICEF Cooperative Programmes, Digest 25, UNECO, Paris 112, 53-75 s.

SABAH (Cumartesi): “Oyuncak Cenneti”. 31.01.2004. 1. ve 8. s.

SCOGNAMİLLO, Giovanni: “Beyoğlu Oyuncakçıları”. Yay. Hazrl.: ONUR, Prof. Dr. Bekir. Toplumsal Tarihte Çocuk (Sempozyum- 23-24 Nisan 1993). İstanbul 1994. 139-143 s.

“Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar”: Ortak Yapıt. (Traits historiques de jeux et jouets) (Toys and games throughout history) Centrum Voor Speelgoed en Volkskunde, Belçika 1982. Çev: ONUR, Prof. Dr. Bekir. Ankara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 1992. Cilt 25, Sayı: 2, 365-386 s.

TOKCAN, Güneş: “Oyuncakların Serüveni”. Popüler Tarih. Ocak. 2006. Sayı: 65. 54-59 s.

YENTÜRK, Aybala-YENTÜRK, Nejat: “Oyuncak Koleksiyonculuğu 1”. Collection. Sayı: 4, Yıl: 2001. İstanbul. 54-59 s.

YENTÜRK, Aybala-YENTÜRK, Nejat: "Oyuncak Koleksiyonculuğu 2". Collection. Sayı: 5, Yıl: 2001. İstanbul. 64-69 s.

YILDIZ, Ulaş: “Topaçlı Düdüklü Proje”: Radikal 05.03.2005